

ЖІНОЧІ МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ У ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА ТА Ю. ВИННИЧУКА

У статті проаналізовано особливості трансформації жіночих міфологічних образів у творчості Т. Шевченка та Ю. Винничука. Розглянуто специфіку використання цих образів у поемі "Відьма", баладах "Причинна" та "Русалка" Т. Шевченка, романі "Мальва Ланда" й оповіданнях "Ріжок", "Смак різки" Ю. Винничука. Проведено порівняльний аналіз, визначено спільні та відмінні риси образів відьми й русалки у творах.

Ключові слова: образ русалки, образ відьми, український фольклор, жіночі міфологічні образи.

Образ жінки вважається одним із найважливіших в художній літературі. Він виразно демонструє специфіку та особливості соціокультурного, морально-психологічного життя народу. Дуже часто саме героїні художніх творів наділені загадковістю й таємничістю. Це пов'язано із тим, що жіноче начало нерозривно поєднане з природою, оскільки жінка, як і природа, є джерелом нового життя.

Шанобливе ставлення до жінки споконвіків було характерним для українського народу, оскільки у нашому ментальному світовідчутті жінка відіграє найголовнішу роль – роль матері та берегині роду. Тому не дивно, що в українській міфології навіть образи відьми та русалки не набули однозначно негативної конотації, на відміну від міфологічних систем інших народів.

Дослідник української міфології В. Галайчук зазначає, що русалка є одним із найбільш полісемантичних образів слов'янської міфології. Існують суттєво різні уявлення про її вигляд, походження, здібності та стосунок до людини. Загалом це духи померлих жінок і дівчат, які з'являються влітку в полях, лісах, біля річок. Проте на відміну від інших подібних істот, зустріч з русалкою в українців зазвичай вважалася доброю

ознакою і свідчила про високі моральні якості людини, безгрішність. Тому здатність бачити русалок приписувалася малим дітям, хорошим людям [Галайчук, 2016].

За іншими джерелами, русалки становили найбільшу загрозу вночі на водоймах, там вони могли зловити і залоскотати будь-кого, хто пізно блукав біля води чи купався. Відьми ж мали значно більший простір для своїх діянь, бо могли і ходити, і літати. Відьмою називали жінку, яка володіла знаннями, недоступними для інших людей – "відала". Ці міфічні жінки могли робити практично все: красти дощ, місяць, шкодити збіжжю, перекидатися різними тваринами, лікувати чи насилати хворобу, але найпоширенішою їхньою шкодою було доїння корів уночі. Відьмами в народі також вважали дуже красивих дівчат, які мали багато прихильників, або дуже страшних старих жінок. Проте відьма могла приносити і користь, якщо їй не переходити дорогу, не робити зла.

Визначальною рисою української літератури є її тісний зв'язок із фольклором та міфологією. Творчість Т. Шевченка та Ю. Винничука є яскравим прикладом такого поєднання.

Жіночі образи та їх особливості у творчості Т. Шевченка неодноразово ставали предметом досліджень таких науковців, як Д. Чуб, Т. Бовсунівська, Т. Чумак, О. Гончар, Н. Зборовської, В. Оксенюк та багатьох інших. Проте поза увагою дослідників залишилася специфіка використання автором жіночих міфологічних образів. Окремі аспекти творчості Ю. Винничука досліджували Р. Семків, О. Красуля, М. Рябченко, І. Ціхоцький, В. Потуремець та ін., але жіночі образи не були предметом аналізу. Тому метою статті є аналіз особливостей трансформації жіночих міфологічних образів у творчості Т. Шевченка та Ю. Винничука, простеження їх спільних та відмінних рис.

Жіноча доля – одна з провідних тем у творах Т. Шевченка. Він створив велику кількість жіночих образів і в кожен із них вклав надзвичайну майстерність і шанобливе ставлення до жінки. Іван Франко писав про Т. Шевченка: "Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би так витривало, так гаряче і з цілою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх

права на повне, чисто людське життя... Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би представив так високо і так щиро людський ідеал жінки-матері" [Франко, 1983, с. 254].

Жіночі міфологічні образи найвиразніше представлені у поемі Т. Шевченка "Відьма", баладах "Причинна" та "Русалка".

У поемі "Відьма" перед читачем постає образ знедаленої, зневаженої панами, осудженої суспільством жінки. Автор із глибоким жалем, співчуттям і навіть трепетом ставиться до героїні, саме тому називає її "своєю":

Що се таке? Се не мара.

Моя се мати і сестра,

Моя се відьма, щоб ви знали [Шевченко, 2006, с. 177].

Описуючи напівбожевільний стан жінки, яка вже й не говорить, а тільки співає та шепоче сама до себе, автор демонструє, як жорстокість панів та безжальність суспільства можуть зруйнувати людську долю та спалювати людський розум. Але отримавши прихисток у циганів, відчувши людське тепло і турботу, героїня знаходить у собі сили для відродження. Вона починає вчитися у старої циганки:

...лікарювати:

Які трави, що од чого,

І де їх шукати,

Як сушити, як варити... [Шевченко, 2006, с. 182].

Навчившись усьому, молода відьма покидає циганів, щоб повернутися додому, знайти своїх дітей. Проте повернувшись, вона дізнається, що пан:

Покинув Наталю

В Московщині...

Сина Йвана молодого

Оддали в солдати... [Шевченко, 2006, с. 182].

Навіть така жахлива правда не позбавляє самотню матір милосердя та співчуття. Вона була готова вилікувати хворого пана, проте її не допустили до нього. Жінка прощає своєму

кривднику і молиться за відпущення йому гріхів. Решту життя відьма проживає "собі святою", навчаючи дівчат остерігатися панів та ніколи не осуджувати інших.

Образ відьми Т. Шевченко трансформує крізь призму особистісних уявлень про жіночу долю, яка, за словами І. Дзюби, була у поета видом "традицій народної поезії, голос якої глибоко озивався в ньому; це й від його особистої долі: пам'ять про матір і сестер, невтолена потреба в родинному теплі, сирітство; у світі кріпацтва насильство і брутальне зло насамперед падали на жінку, дівчину" [Дзюба, 2008, с. 119]. Життєвий шлях героїні поеми був тернистий і болючий, але пройшовши крізь страждання, вона не втрачає іскри людяності та відроджується для творення добра. Тобто, в поемі ми бачимо образ доброї відьми.

Образ русалки у однойменній баладі Т. Шевченка також дещо новаторський, порівняно з традиційним, що теж пояснюється загальним ставленням автора до жінки. Основна тема балади "Русалка" перегукується із темою попередньої поеми. Молода дівчина, ставши тимчасовою забавкою у панських покоях, топить свою новонароджену донечку в Дніпрі. Нехрещене дитя стає русалкою, проте сім'я із сестер-русалок не може вгамувати її туги за рідними. Саме тому вона вночі виглядає батька і не сміється тоді, коли інші русалки залоскотали її матір. Єдиний осуд вчинку рідної матері від утопленої простежуємо у словах: "моя грішна мати". Вони сповнені глибокого суму, без гніву і ненависті. Русалка в баладі стає символом безвихідності, вимушеного гріха, на який ішли зневажені панями дівчата, аби уникнути суспільного осуду та гніву.

В поемі "Причинна" образи русалок є більш відповідними міфологічним уявленням. У цьому творі – це також нехрещені діти, яких утопили матері:

Мене мати породила,
Нехрещену положила [Шевченко, 2006, с. 175].

Вони вийшли вночі з води, щоб "погрітися" та погратися, проте знаходять на березі біля дуба згорьовану молоду дівчину, яка тужить за коханим. Русалки "взяли її, сердешную, та й залоскотали" і ще довго милувалися її вродою.

Убивство дівчини у творі змальовано як гру річкових красунь, без будь-якої негативної авторської оцінки, оскільки вони виконували свою природну роль.

Юрій Винничук у своїй прозі також звертається до жіночих міфологічних образів. У романі "Мальва Ланда" русалки населяють Море Борщів. На відміну від Т. Шевченка, сучасний письменник змальовує зовнішній вигляд русалки відповідно до європейської міфології. У романі – це напівдівчина-напівриба, тобто красуня із риб'ячим хвостом: "<...> уже все її тіло разом зі срібним хвостом з'явилося на поверхні, а в лусці заграло сонце" [Винничук, 2012]. До функцій русалки, які характерні для українських вірувань, автор додає ще вміння красиво співати і заманювати неземним співом моряків, що відповідає міфологічному образу сирени: "<...> долине до вас цей спів, який належить чудесним русалкам, що купаються в морі сміття, але готові щомиті заманити вас у свої строкаті хвилі, пурпурові глибини, приголубити і вколисати..." [Винничук, 2012].

Загалом, Ю. Винничук поділяє русалок на два види: сміттярські та річкові. Якщо сміттярські більш підступні, то "річкові – зовсім інші, вони ніжні і віддані" [Винничук, 2012]. Один із героїв навіть закохується в річкову русалку і у них народжується дуже багато русалочок: "Наплодили ми цілу купу дітей. Вона ж у мене мече кав'яр, а з кожної кав'яринки – русалчина дитинка. Тепер я щасливий батько доброї сотні галасливої дітлашни. Я й порахувати їх як слід не можу, а вже запам'ятати, як хто зветься, то й не питаєте. Зате ж маю хор. Ото ви саме й застали нас, як ми розучували русальну пісню" [Винничук, 2012].

Отже, образ русалки у творі Ю. Винничука синтезує в собі риси із різних міфологій та доповнюється індивідуально-авторськими характеристиками.

Інший жіночий міфологічний образ – відьми – простежуємо у малій прозі письменника. В оповіданнях "Ріжок" та "Смак різки" слово "відьма" не зустрічається. Проте детальний аналіз головних жіночих образів доводить їхню близьку спорідненість чи навіть тотожність із образом відьми з української міфології.

За словами оповідача, його бабуся була "цілителькою", вона лікувала людей, зналася на травах, замовляннях та ворожбі. За порадами та наукою вона ходила до іншої знахарки – Розалії, яка мала більші знання та володіла вже справжньою магією. Наприклад, вона могла керувати хмарами ("Пані Розалія спрямувала пальця на захід і темна гриваста хмара вайлувати, мов слон, розвернулася і неохоче посунула у вказаному напрямку, міняючи обриси своєї пухкої куделі та видобуваючи з глибокого зимного нутра застуджене схлипування" [Винничук, 2001]), літати: ("<...> господиня врешті заспокоїлася і зістрибнула з дерева, хоча ні, не зістрибнула, а грайливо опала, мов делікатна пелюстка яблуневого цвіту, вигойдуючись у повітрі" [Винничук, 2001]). Та найбільше вражаючим для головного героя було її вміння чаклувати: "<...> чарівниця підійшла до столу, дмухнула, і стіл відразу перетворився на маленький ставок, порослий густим очеретом, у якому гуляв легенький літневий вітерець. Чарівниця занурила руки у воду і хутенько виловила в намулі кількох золотистих линів" [Винничук, 2001].

Образ цієї ворожки доповнюється детальним описом житла, в якому вона мешкала. Воно дуже нагадує хатину відьми із українських казок: "<...> вгрузла по самі вікна в землю", обсаджена квітами, усі стіни всередині "густо завішані сухими пучечками зілля, чудернацькими покручами корінців і галузок, жовтим побляклим цвітом, і це все розливало довкола дивні, ні з чим незрівнянні запахи, які настирливо хилили до сну", крім трав, посеред "засушених дивовиж були й кажани, вужі, змії, ящірки, жаби, пуголовки" [Винничук, 2001]. Увиразнюється відьомський образ ще й образом kota, який виконував домашню роботу так, наче це було його призначенням.

Ці спостереження дають підстави зробити висновок, що у творі письменник описує два види відьом: навчену – бабуся оповідача, а також вроджену – пані Розалія (за міфологією, саме вроджені відьми мали набагато більшу силу і вміння та могли навчати інших). Обидві відьми були добрими й своїми знаннями та вміннями допомагали людям.

Отже, Т. Шевченко використовував міфологічні образи відьми і русалки у своїй творчості переважно з позитивною конотацією, що зумовлено особливо шанобливим ставленням автора до жінки загалом. Зовнішність русалок та відьми у поета змальована відповідно до української міфології, проте їхній внутрішній світ наділений людськими почуттями та переживаннями. Ю. Винничук у жіночих міфологічних образах поєднує українську міфологію із європейською, особливо під час опису зовнішності. Проте, як і Т. Шевченко, він олюднює своїх персонажів, що вказує на нерозривний зв'язок міфологічного та реального у його творах. Поєднує обох митців і те, що їхні жіночі образи не мають чіткої приналежності до світу зла, а часто навіть навпаки. Ця позиція є суголосною із віруваннями українського народу та репрезентує національні й загальнолюдські цінності, які відображаються у нашій міфології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Винничук Ю. Вікна застиглого часу / Ю. Винничук. – Х., 2001. URL: <https://knigogo.com.ua/chitati-online/vikna-zastyglogo-chasu/>
Винничук Ю. Мальва Ланда / Ю. Винничук. – К., 2012. – 464 с.
Галайчук В. Українська міфологія / В. Галайчук. – Х., 2016. – С. 128–180.
Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. / 2-ге вид. – К., 2008. – 718 с.
Франко І. Літературно-критичні праці (1903–1905) / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К., 1983. – Т. 35. – С. 248–254.
Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Х., 2006. – 352 с.

REFERENCES

- Vynnychuk Iu. Vikna zastyhloho chasu [Frozen time windows]. URL: <https://knigogo.com.ua/chitati-online/vikna-zastyglogo-chasu/> (in Ukrainian).
Vynnychuk Iu. Malva Landa [Malva Landa]. K., 2012. 464 s. (in Ukrainian).
Halaichuk V. Ukrainska mifolohiia [Ukrainian mythology]. Kh., 2016. S. 128–180. (in Ukrainian).

Dziuba I. Taras Shevchenko. Zhyttia i tvorchist. 2-he vyd. [Taras Shevchenko. Life and work]. K., 2008. 718 s. (in Ukrainian).

Franco I. Literaturno-krytychni pratsi (1903–1905) [Literary-critical works (1903–1905)] *Franco I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* K., 1983. T. 35. S. 248–254. (in Ukrainian).

Shevchenko T. Kobzar [Kobzar]. Kh., 2006. 352 s. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 25.10.19

O. P. Medvedchuk, PhD Student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
olesyamedved@ukr.net

THE WOMEN'S MYTHOLOGICAL IMAGES IN THE TARAS SHEVCHENKO'S AND YURIJ VYNNYCHUK'S WORKS

The article gives a detailed analysis of the mythological women images' transformation in Taras Shevchenko's and Yuriy Vynnychuk's works. The peculiarities of using of these images in the poem "Witch", the ballad "Insane woman" by Taras Shevchenko and short stories "Hornlet", "Taste of birch" by Yutij Vynnychuk are examined. It is shown that respectful attitude to women was typical feature of the Ukrainian nation from the remotest times, as a woman plays the most important role in our mental sensation of the world – the role of mother and tradition-keeper. Therefore it is understood that in Ukrainian mythology the images of a witch and a mermaid have not obtain negative connotation, as they have in many other mythologies. The comparative analysis is given, common and different features of the witch and mermaid images in the Taras Shevchenko's and Yuriy Vynnychuk's works are determined. The common peculiarity of picturing their heroines as positive and kind women in both authors' creations is defined. Such a position suits the general believes of the Ukrainian nation and represents national and common to mankind values that are reflected in our mythology. Besides, the both authors impart their mythic women with typical for human soul feelings and emotions, such as love, sadness, care, compassion and ability to forgive. The main difference is the fact, that Yuriy Vynnychuk combines Ukrainian mythology with European and adds own descriptions in describing the appearance of mermaids and withes, while Taras Shevchenko follows Ukrainian mythological concepts. The reason of this difference is caused by the great lapse of time in almost two centuries between the authors and different peculiarities of style of their works.

Keywords: image of a mermaid, image of a witch, Ukrainian folklore, female mythological images.